

JEAN MESLIER (1664-1729): UNA INTRODUCCIÓ

Ramon ALCOBERRO

Es fa difícil dir qui ha estat el filòsof més dissortat o el que més ha patit al llarg de la història del pensament. El dolor té una difícil mesura i, quan la filosofia es pren amb seriositat, sovint té alguna cosa de drama íntim que deixa un pòsit de molts moments incompatibles amb la felicitat personal. Spinoza o Marx han pensat, i molt seriosament, des del dolor del món. Però potser no ens equivocariem gaire a l'hora de designar el filòsof més solitari de tots els temps; l'home que més va treballar, ignorat i amagat, a favor d'una idea trencadora, que estava cent cinquanta anys pel davant del que es pensava al seu temps.

El filòsof més solitari de tots els temps fou possiblement un capellà ateu de finals del s. XVII i principis del XVIII, que visqué aïllat en una parròquia rural miserable a Champagne-Ardenes, a la ratlla entre França i Bèlgica, dedicat a oficiar diàriament el sacrifici de la missa a un Cel que sabia buit. Però a principis del segle de les Llums va gosar escriure un llibre de més de mil planes en defensa i reivindicació de l'ateisme. El llibre el coneixem gairebé per atzar i de l'autor sabem, perquè ell mateix ho va escriure, que visqué «amb pena i amb una extrema repugnància», gairebé sense llibres per llegir i consultar i «sentint que abusava de la bona fe», perquè explicava a una colla de pobres pagesos una religió en què no creia mentre confegia d'amagat un llibre per destruir-la.

El filòsof desconegut en qüestió es diu Jean Meslier (1664-1729) i el seu llibre, la MEMÒRIA o SENTIMENT DE MOSSÈN MESLIER ha tingut la sort més estranya i singular entre tots els llibres de filosofia que conec. És un text estrany, declamatiu, escrit a raig, i quasi sempre silenciats per l'Acadèmia, un manuscrit destinat a ser conegut tan sols pòstumament, un llibre-riu i carregat de ressentiment contra els qui anomena «els

crístiques», els qui, vivint de la misèria dels pobres com a funcionaris i com a manipuladors de la pietat de la gent, li havien negat el dret a la felicitat i en definitiva el dret a ser humà. Meslier és el gran clàssic de l'ateisme de les Llums, tot i que ell no les arriba gairebé ni a entreveure.

Per causa de les misèries acadèmiques, Jean Meslier és un pensador tan absent de les planes dels llibres «seriosos» d'història del pensament com barroerament manipulat, i tan important per la força dels seus arguments com digne de la més absoluta pietat o commiseració humana, en tant que víctima del que pomposament s'anomena 'llibertat de pensar'. Però si Meslier és un clàssic desconegut, ho deu també a que els seus diguem-ne 'amics' el van manipular a pleret, tallant o dissimulant la part més radical del seu missatge materialista. Només l'any 1970 es va publicar una edició íntegra del seu llibre (a cura de Roland Desné i farcida de notes erudites) que – no podria passar de cap altra manera! – és quasi desconeguda. De fet, en francès durant anys només es trobava a les llibreries una Antologia del seu llibre en una editorial petita, significativament anomenada "Exils" (2000), a la qual es refereix la paginació d'aquest text. He intentat que la biblioteca de la Universitat de Girona vagi adquirint tots els materials possibles sobre Meslier, però no ocultaré que ha estat una tasca àrdua, sigui dit en passant.

L'ateisme té sempre, conceptualment, alguna cosa de 'pensament a la contra'. No tots els ateu ho són de la mateixa manera i el que s'entén per 'ser ateu' depèn inevitablement d'alguna imatge de la divinitat contra la qual hom es revolta. S'és un sense/déu només perquè es reacciona contra alguna forma de teisme (contra algun "isme" sobre la divinitat). No debades «ateisme» s'escriu amb una alfa privativa que vol dir "no". L'ateisme és un concepte reactiu. I es podria donar el cas que algú que fos ateu en el context dels segles XVII i XVIII (especialment en la primera meitat), avui pugui ser llegit fins i tot com un bon creient. El concepte de Déu als segles XVII i XVIII no era com el d'avui, certament. Quan hom llegeix per primer cop Spinoza, per exemple, pot sobtar que sigui ateu algú que es passa planes i més planes parlant sobre Déu. Però Spinoza fou inequívocament ateu perquè rebutjava una comprensió personal i espiritualista de la divinitat que era la del XVII i que avui difícilment mantindria algú fins i tot dins l'església catòlica. El concepte d'ateisme sempre resultarà tan divers com les (molt diverses) concepcions de la divinitat que puguin circular en un determinat moment en alguna societat concreta. En tot cas, si algú va elaborar un sistema de l'ateisme obvi, evidentíssim i que es pot entendre d'una forma clara, sense necessitat de traduir-lo a les coordenades del nostre temps, aquest fou el sacerdot Jean Meslier.

Per a la historiografia acadèmica endreçada (i mistificadora!), Jean Meslier ha estat gairebé durant segles més una etiqueta o un "alies" que no pas un autor o un personatge històric i concret. Al capdavant no era ni de "bona família", ni el coneixien a París. Meslier fou només un capellà de poble. O com deia ell mateix: «Un home que no té ni ciència ni estudis però que no manca de sentit comú [Bons Sens] per jutjar serenament els detestables abusos.» D'altra banda, al segle de les Llums manipular textos no els semblava un pecat gaire greu, perquè el concepte d'autoria modern encara no havia aparegut. Els il·lustrats ho aprofitaven tot perquè es consideraven immersos en una batalla contra la superstició i els arguments (qualsevulla que fos el seu origen), els servien com a arma. Per això Voltaire, que tingué durant trenta anys amagada a la seva biblioteca una còpia manuscrita de l'obra sencera de Meslier, el va transvestir en deïsta, publicant-lo expurgat (!) a l'EXTRAIT DES SENTIMENTS DE JEAN MESLIER (1768) i D'Holbach va donar a la impremta un resum del seu propi «Sistema de la Natura» com si fos obra del mossèn provincià; però al d'holbachianisme LE BON SENS

DU CURÉ MESLIER (1772) no hi ha ni per medicina un sol mot autèntic de "*monsieur l'abbé*"!

En tot cas, la relació entre Voltaire i Meslier és un prodigi d'ambigüitat: d'una banda va intentar publicar-lo clandestinament a França, o va 'va fer com si ho intentés', burxant D'Alembert, perquè sabia perfectament que pel gruix de l'obra era una tasca impossible d'assumir, fins i tot pel preu econòmic de l'empresa. Per l'altra, no tenia problemes a manipular-lo i a fer-se el desmenjat. Si Voltaire podia escriure a D'Alembert sobre Meslier fent-se el beató en termes com: «*j'ai frémi d'horreur à la lecture*» (febrer, 1762), no ignorava, però, on estava el problema real; a Damilaville (17 d'abril de 1762) li deia que: [aquest llibre] «no voldria que caigués en mans de gent jove perquè els podria seduir» i el 4 de juny de 1762 comentava al mateix corresponsal que el TESTAMENT és «més abominable que els llibres de Rousseau». El radicalisme polític i el materialisme filosòfic no eren de cap manera tolerables en les Llums aristocràtiques. Una cosa és fer servir el mossèn com un peó en la lluita, i una altra molt diferent és seguir-li la petja.

Sospito que ni tan sols els autors "militants" del segle XIX socialista, que presentaren Meslier com a iniciador de l'ateisme, possiblement tampoc no l'havien llegit i encara hi ha tants forats en l'estudi històric i documental del personatge que fins i tot aquestes notes tenen només un caire introductori a la seva vida i obra. En tot cas, cada dia sembla més clar que les Llums resulten incomprendibles sense la crítica, obscenament amagada, del capellà ateu a la religió establerta. I en aquest sentit incorporar Meslier a la reflexió sobre les Llums –i recuperar el pes dels manuscrits clandestins en la filosofia de segle XVIII– és una tasca necessària i encara no realitzada.

Personalment, durant molts anys l'únic que jo sabia sobre Jean Meslier –pura nota a peu de plana– era el seu crit revolucionari: «que tous les nobles fussent pendus et étranglés avec les boyaux des prêtres» [«Que tots els nobles siguin penjats i escorxats amb les tripes dels capellans»], una frase que es troba al pròleg de l'obra. I que, per cert, el propi Meslier diu que pot semblar una expressió «ruda, grollera i xocant». Aquest és el brindis que feia el vell Diderot quan estava entre amics (afegint-hi «celibataires» després de «prêtres», que no deixa de ser un matís significatiu). Dedicar un munt d'anys a escriure una tesi sobre Diderot fa que acabis coneixent fins i tot les dèries del personatge... També Voltaire va manllevar a Meslier la referència irònica als «dieux de pâte et de farine» [«déus de pasta i de farina»]; però la resta és silenci. Només per trencar una mica aquest silenci i per fer la història de les idees una mica més diversa valdria la pena recollir aquí algunes dades sobre el personatge.

Vida de Meslier

Jean Meslier (1664-1729), contemporani de Lluís XIV i d'un temps escruixit per guerres de religió, era fill d'un comerciant de sarja i draps del mínim poblet de Mazarny a la diòcesi de Reims (Champagne-Ardenes) que només tenia setanta habitants i, per pressió familiar, especialment de la seva mare, que aspirava a donar una vida més còmoda al seu fill, va entrar, sense cap mena de vocació, al seminari. D'altra banda, la família tenia tres filles i les noies calia dotar-les, de manera que si el fill es feia capellà, a més d'ascendir un esglauó en consideració social, també era un problema menys. Pel seminari, més aviat va passar-hi en silenci, pel que sembla sense fer-se amb ningú i dedicat a l'estudi. Un cop ordenat sacerdot (als vint-i-cinc anys) se'l destinà a la parròquia del llogaret d'Étrépigny –que encara avui només té uns dos-cents habitants– i d'allí pràcticament no es va moure. A Étrépigny va transcórrer per sempre més la seva vida, en un aïllament intel·lectual i una clandestinitat sinistra. Se

sap que la ciutat episcopal de Reims tenia en aquell moment un seminari amb forta impregnació jansenista i que a Sedan hi havia un important nucli calvinista. Tant els uns com els altres produïen molta literatura 'subversiva' i tenien els seus propis canals de distribució. En conseqüència, es pot suposar que Meslier hagués conegut allí o a la comarca alguns contrabandistes de llibres i de manuscrits clandestins que li haurien fornit materials de lectura 'dissolvent'. Es pot especular si potser van ser ells qui a l'hora decisiva van salvar el manuscrit del mossèn, però això no passa de ser una hipòtesi.

Meslier, a part de l'Evangelí i de les vides de sants (que li forneixen abundosos exemples lògics sobre la impossibilitat dels miracles, per exemple), possiblement només havia llegit Montaigne i es conserven, curulls d'anotacions, els seus exemplars de l'«Elogi del Cristianisme» de Fénelon i de les «Reflexions sobre l'ateisme», del jesuïta Tournemine. Les altres hipotètiques fonts del seu pensament (¿potser Tàcit, Sèneca...?) són simples extrapolacions o records més o menys deformats de lectures al seminari. La seva cultura literària i filosòfica és de segona mà, tot i que Dommanget li atribueix una lectura de La Mothe Le Vayer (que mai no esmenta directament). Com a lector de Montaigne coneixia el «Contra l'Un» de La Boétie, però possiblement no havia anat més enllà en matèria de política. Cita en passant Cardano, Naudé, Vanini i les REFLEXIONS POLÍTIQUES de Richelieu, i en algun moment les seves paraules semblen un ressò de Pierre Bayle, de qui esmenta algun fragment del DICTIONNAIRE HISTORIQUE, cosa que reforça la tesi que estava connectat amb alguna xarxa de difusió de llibres prohibits, però ho fa sense cap profunditat. Si alguns moments del seu llibre recorden arguments de Descartes o de Spinoza cal suposar que hi va arribar pel seu compte en una soledat terrible.

Pel que se'n sap Meslier va ser, si no un mirall de sacerdot cristià, sí com a mínim un personatge altament moral, al menys quan s'entén per "moral" quelcom que tingui a veure amb el concepte que en podem tenir avui – i que no coincideix de cap de les maneres amb el dels segles XVII i XVIII. El seu contemporani Pierre Bayle (un autor francès, hugonot, exiliat a Holanda i ateu secret, a través de qui Meslier podia haver besllumat l'espinozisme), havia elaborat més o menys a la mateixa època el concepte de l'«ateu virtuós», el personatge que es mou per creences immanents tant o més rigoroses que les dels creients i que, en certa manera és més admirable que el creient perquè es comporta d'una manera justa sense esperar a canvi cap recompensa – i molt menys la vida eterna del bon cristià –. Segurament si a algú pertoca designar amb justícia com a «ateu virtuós», seria al pobre capellà rural que fou Meslier.

La investigació episcopal posterior a la seva mort – quan va sortir a la llum el famós llibre secret i el seu ateisme es va fer públic – hagué de reconèixer que «Malgrat ser eclesiàstic a desgrat, tingué sempre a la seva parròquia un cert exterior de regularitat, molta caritat pels pobres i complí els deures del seu ministeri amb assiduitat» ("Resposta del capellà Aubry", 1783). De si mateix diu a la seva MÉMOIRE (Avant-propos, p. 46): «mai no vaig ser un dels més implicats en el pietós lucre de les retribucions del meu ministeri (...) no he estat mai algú que vagi al darrera dels grans beneficis ni algú que cerca misses ni ofrenes.» Se sap, però, que tampoc no donava especial importància al manament de la castedat i que va conviure maritalment amb dues dones: el primer cop quan ell tenia 32 anys estava amb una majordoma de 23; i ja amb 55 en tingué una altra de només 18 – fet prou escandalós i públic com per a que el seu bisbe el condemnés a un mes de reclusió en un convent de Reims, que el va deixar literalment «esglaiat». Cal tenir en compte que a l'època l'edat mínima per treballar de majordoma amb un capellà eren els quaranta anys.

Meslier era un mossèn "del morro fort" [*entêté*] i sens dubte l'anècdota que millor el retrata és que en la mort del senyor de Touilly, feudal del lloc, es negà per dos cops a predicar sobre el difunt i quan ho feu per estrictes ordres del seu bisbe va fer constar des de la trona que no li quedava altre remei perquè «el clam de l'autoritat preval sobre el de la justícia» i va etzibar tot seguit que el feudal en qüestió: «era home que devia els seus títols a l'atzar i els seus béns a la indústria (...) que sempre preferí als gran sentiments que fan els veritables nobles, les riqueses que tornen els homes avars i ambiciosos». Per completar el sermó convidà els parroquians a «pregar per ell, perquè Déu el perdoni i li faci la gràcia d'expiar en l'altre món els maltractes que aquí ha donat als pobres i la conducta interessada que ha tingut amb els orfes». El sermó en qüestió va aixecar, com és obvi, un escàndol terrible, però no consta que Meslier se n'hagués desdit mai. I el seu bisbe sabia que Meslier donava hòsties per consagrar als nens de la parròquia com si fossin llaminadures i que deixava seure els vilatans als bancs de l'església reservats als senyors...

Llevat d'això fou – ell mateix ho reconeix – un home «discret», que es presenta com «tout faible et tout petit génie», com un mossèn de pagès i que assenyadament s'estimà més viure tranquil i deixar l'escàndol per l'endemà de la seva mort. Només els parroquians molt detallistes s'havien adonat que Meslier predicava els sermons en tercera persona («els cristians diuen», «els cristians pensen», «els cristians creuen»...), tapant-se la boca per parlar. «Discret» és també el mot que usa per referir-se a Déu: de fet una prova de la inexistència de cap divinitat és precisament, a parer seu, la discreció, és a dir, la no-acció divina davant el mal al món.

Al prefaci del seu llibre explica que sovint ha estat temptat de fer explotar la seva indignació. «Però m'he retingut i tractaré de retenir-me fins al final dels meus dies, perquè no he volgut exposar-me durant la meua vida a la indignació dels capellans, ni a la crueltat dels tirans, que mai no trobaria turments prou rigorosos – a parer seu – per tal de castigar una tan suposada temeritat. Estic molt content, benvolguts amics, de morir tan pacíficament com he viscut i, a més, no havent-vos donat mai cap motiu per desitjar-me algun mal (...) és per això que he resolt guardar silenci sobre això fins al final dels meus dies.» No es podria dir que Meslier fos cap heroi de l'intel·lecte (al cap i a la fi qualsevol epicuri sap que la veritat no ha de menester màrtirs); però com va escriure D'Alembert amb ironia en un epitafi «va demostrar que noranta-nou xais i un home de la Champagne no sumen cent bèsties.»

El sentit de l'ateisme en Meslier

Meslier és plenament un ateu en el sentit modern del mot. Però el sentit modern del mot «ateu» només es va consolidar en el segle XIX en els medis del radicalisme filosòfic. Abans significava una altra cosa. Convindria no oblidar que el concepte d'ateisme vigent amb anterioritat a l'ENCYCLOPÉDIE i a la Revolució francesa no només incloïa els qui explícitament negaven l'existència de Déu (al cap i a la fi quasi ningú no gosava fer públicament cosa tal!), sinó, d'una manera molt més restringida i concreta, als qui negaven l'existència real i operativa d'un Déu personal que ens estima, que pateix per nosaltres i que ens salva o ens condemna.

Però Meslier està fet d'una altra pasta: ha descobert que l'origen de la misèria humana rau en la simbiosi entre superstició religiosa i tirania política i la seva MEMÒRIA ho denuncia sense embuts: «La font, doncs, benvolguts amics meus, de tots els mals que us aclaparen i de totes les impostures que us tenen dissortadament captius en l'error i en la vanitat de les supersticions, així com sota les lleis tiràniques dels poderosos de la Terra, no és altra que aquesta detestable política dels homes que acabo d'explicar.

Perquè els uns volen injustament dominar arreu i els altres volen donar-se una vana reputació de bondat, i de vegades fins i tot de santedat, i uns i altres se n'aprofiten de la força i de la violència i empren tota mena de trampes i artificis per seduir els pobles i aconseguir amb més facilitat els seus fins.»

Meslier pretén fer una denúncia pública de la mateixa idea de Déu, que a parer seu no és altra cosa que una conxorxa entre religió i política; una idea basada en el conreu de la por i de la ignorància. El mecanisme de la manipulació és molt senzill i brutalment efectiu: «La religió sosté el poder polític per dolent que pugui ser. I per la seva banda el poder polític sosté la religió, per vana i falsa que pugui ser» (Avant-propos, p.39). Així funciona el sistema. Si realment la religió afavorís els pobres o estigués al servei de la caritat, hauria d'estar en contradicció amb el despotisme polític dels poderosos, radicalment contrari al missatge evangèlic; però no cal ser savi per veure que s'esdevé exactament tot el contrari: la religió més aviat ofega el sentiment d'humanitat. «És clar i evident que és abús, error, il·lusió, mentida i impostura voler fer passar lleis i institucions purament humanes per lleis i institucions absolutament sobrenaturals i divines. Però és cert que totes les religions que hi ha al món són, com ja he dit, invents i institucions purament humanes, i és cert que els qui les han inventades només s'han servit del nom i de l'autoritat de Déu per fer acceptar millor i més fàcilment les ordenances que volien establir.» (p.67)

En la conxorxa entre religió i política les misèries dels uns tapen les dels altres: «Vet aquí la font i l'origen de tots aquests suposats sants i sagrats ministeris d'ordre i poder eclesiàstic que els vostres capellans i els vostres bisbes s'atribueixen sobre vosaltres i que amb el pretext de conferir-vos d'uns béns espirituals i d'una gràcia i d'un poder diví us roben amb astúcia els vostres béns temporals que són incomparablement més reals i més sòlids que els que diuen que us volen confiar.» Déu és una creació humana i es basa en l'explotació dels sentiments humans i en la manipulació de la por a la mort per aconseguir obediència i submissió als poderosos. Això i res més és el que hi ha. Fins i tot els qui saben que Déu és una ficció callen (aquest seria el cas de Voltaire, que Meslier no coneixia!) perquè la troben útil i còmoda: «Tot i que se n'adonin dels seus errors i de la seva vanitat [de la religió] i per molta repugnància que puguin sentir a sotmetre's, tanmateix els resulta molt més útil i més avantatjós viure tranquil·lament conservant el que tenen que no pas exposar-se voluntàriament a perdre el que tenen.»

El professor de La Sorbona i de Toulouse (ara jubilat), Lluís Sala-Molins a «Le livre rouge de Yahvé» (2004) ha volgut denunciar fins a quin punt sota la ciència i la filosofia d'ara mateix continuen bategant, d'una manera formalment laica, idees que són d'origen i d'essència religiosa i, més específicament, veterotestamentàries. L'estructura de poder del Déu judeocristià (l'únic posseïdor i administrador de la veritat absoluta) s'hauria traslladat avui en política a l'Estat – que continua essent sagrat per essència – i a la revelació li correspondria Ciència com a veritat indiscutida. Així en la genètica resulta fàcil veure com reapareix la vella metàfora del déu que fabrica Adam amb fang (avui amb gens), o en el 'Big Bang' Pius XII hi recuperava l'acte de la creació segons el Gènesi. «La Bíblia –diu Sala-Molins– sempre ha estat presentada, evocada, invocada, ensenyada, imposada, glossada, en les nostres latituds com un text inspirat per Déu (...) Moralitat: una mentida flagrant pot funcionar i funciona com una veritat absoluta.» (p.240). Per a Sala-Molins, que en aquest sentit argumenta com Meslier, el "Jo sóc el que sóc" només pot ser realment desmuntat si s'assumeix – llegint les històries del Pentateuc a la lletra – "qui" és realment el déu judeocristià (un deu de venjança i d'odi); només perquè el déu és carnisser, venjatiu i gelós serà possible que després neixi la Santa Inquisició, que Israel provoqui un genocidi a Palestina o que en nom de les religions monoteistes es beneixin les guerres i la crueltat. En essència

aquesta és també la posició de Meslier, però ell ho va dir a les primeries del segle XVII.

Convindria no passar per alt que l'obra de Meslier té fonts religioses i alhora fonts socials i filosòfiques. Meslier tenia tretze anys quan va morir Spinoza i no havia llegit mai res d'Epicur directament, però posseïa una intuïció filosòfica realment excepcional. En tot cas, Meslier és, molt més que un anticlerical i que un insubmís polític; és un filòsof materialista: disposa d'una teoria sobre la natura perfectament consistent basada en l'autoorganització de la matèria i afirma que «la matèria treu d'ella mateixa el seu ésser i el seu moviment. L'ésser i la matèria són la mateixa cosa» (p.88), en perfecte espinozista. Per a Meslier com a bon epicuri «és impossible concebre el no res» i, per tant, si no hi ha creació tampoc no hi ha creador: la natura s'ha fet a si mateixa i els sentiments, com la raó que d'ells en deriva, és una funció dels sentits totalment materials i físics. Així és capaç d'escriure «... que els pensaments i les sensacions dels cossos vius es fan pels moviments, per les modificacions i per les agitacions internes de les parts de la matèria dels quals estan compostos» (p.93). ¿Fou Meslier un Spinoza en estat salvatge, és a dir, un materialista sensualista i un republicà tocat d'igualitarisme agrari? Possiblement aquesta apreciació sigui certa; però ser un Spinoza silenciós en un poble petit i sense llibres demana un incontestable valor.

L'obra

Se sap poca cosa del procés de redacció de la seva MEMÒRIA que degué ocupar-lo entre 1719 i 1729 – i de la qual en va deixar quatre còpies manuscrites amb el prec que fossin divulgades després de la seva mort, cosa que segurament van fer alguns protestants portant d'amagat una còpia a París. Són dos mil fulls en paper escrits amb ploma d'oca, segurament de nits a la llum d'una espelma i en absolut secret. El títol del llibre, però, ho diu tot:

«Memòria/ Dels pensaments i dels sentiments de Jean Meslier/ Sacerdot mossèn d'Étrépigny/ sobre una part dels errors i dels abusos de la conducta i del govern dels homes en què es veuen demostracions clares i evidents de la vanitat i de la falsedat de totes les divinitats i de totes les religions del món, per ser adreçades als seus parroquians després de la seva mort i per servir de testimoni i de veritat a tots ells i a tots els seus semblants/ *In testimoniis illis, et gentibus.*»

Una llegenda afirma que un cop redactat el seu text revolucionari, Meslier es va quedar cec i es deixà morir de fam, però això no s'ha pogut demostrar mai, tot i que consta que va demanar que no se l'enterrés al cementiri.

Meslier, com no podia ser d'una altra manera en les seves circumstàncies, redactava malament, es repetia, s'enfarfegava i construïa paràgrafs immensos i declamatoris, portat per la indignació –en l'estil de l'oratòria sagrada apresada al seminari–. El mossèn escrivia, literalment, per a ell mateix, per poder sobreviure en mig de la misèria moral i per cridar des del fons del pou la seva còlera contra els poderosos i ho feia des d'un igualitarisme pagès que considera que «ja és temps» de canviar les coses amb un to fins i tot profètic i mil·lenarista. "Tronava", indignat contra un estat de coses que el repugnava, en què la religió dels «cristícoles» era només l'eina per garantir la submissió de les consciències a un Estat opressor i en què la misèria era la condició de la vida humana. En gran part el seu llibre secret és una crida – una imprecació –

radical a la desobediència civil, trufada d'expressions com «clameu en veu alta», «uniu-vos», «allibereu-vos del jou», «enruneu el tron»... contra una casta dominant «excomunicada» per la natura i pel poble i destinada a «assecar-se», «com s'assequen les herbes i les plantes quan les seves arrels ja no xuclen el suc de la terra» (sic.)

Meslier insisteix repetidament que ell no és cap «llibertí», val a dir un cínic o un oportunista. El que li interessa és la veritat. Meslier és materialista perquè considera que rere la matèria no hi ha res i ateu perquè copsa la farsa del poder polític i de la religió: no hi ha cap relació creïble entre la religió i la moral; la religió no ens ha fet més bons sinó més submisos al poder i més dependents. En els seus mots: «no es veu que els vostres cristicos puguin gloriar-se de ser més saludables, més savis, més virtuoses, més ordenats en els seus costums que els altres pobles de la terra» i «el pas de Jesucrist pel món no tan sols no l'ha millorat, sinó que l'ha fet molt pitjor: el mal i el pecat estan presents sobretot en els cristians.» Si la religió no és lògicament defensable ni socialment alliberadora, sinó que –ben al contrari– resulta una eina bàsica per garantir la submissió, cal denunciar-la com a ficció. I com a forma de la crueltat.

Meslier és ateu radicalment però no necessàriament és anticristià, si el concepte es considera de la perspectiva que avui pugui tenir una teologia de l'alliberament. Quan dic això no vull negar una obvietat: per a ell totes les religions són exclusivament invencions humanes, purament contradictòries. Però el seu no és un ateisme científicista sinó humanista. En algunes obres he parlat d'una Il·lustració "acristiana" per referir-me a una idea que Diderot i Voltaire tenien molt clara: la de què per tal de realitzar els ideals morals cristians, la religió eclesiàstica professada per les confessions cristianes era, senzillament, un destorb. Voltaire –convençut que la religió cristiana consistia en un enfilall d'absurds teològics– en algun moment va considerar molt convenient i quasi una autèntica sort que la institució eclesiàstica (especialment catòlica) evités portar a la pràctica el missatge cristià perquè realitzar un cristianisme més o menys "autèntic" hauria resultat políticament i socialment dissolvent, mentre que la fe produïa «una por necessària» per al bon govern social. En aquest sentit Meslier, com a modern, va pel davant de Voltaire i en alguns temes també un pas més enllà de Diderot. Més enllà de Voltaire observa que l'Església és només una estructura de poder i no podria estat gens d'acord en què «la creença en les penes i recompenses més enllà de la mort és un fre que el poble necessita», per dir-ho en la formulació voltairiana. Més enllà de Diderot (tan obsessionat pel paper de la sexualitat), Meslier reivindica que l'única font de la puresa al món està en els animals no racionals i en les dones perquè són les úniques víctimes innocents d'un món fet des del poder.

Meslier considerava que Crist era senzillament un boig – un tipus fet de la pasta del Quixot, per entendre'ns; un individu no necessàriament mala gent però entestat a defensar unes idees impracticables per utòpiques – i per això mateix, pel sentit «fals i fabulós dels seus misteris», el cristianisme va resultar extremadament fàcil de manipular des del poder constituït. D'aquí la seva denúncia: «Vet aquí com abusen del nom especios de pietat i de religió per fer creure als febles i als ignorants tot el que els plau i vet aquí com estableixen per tota la Terra un detestable misteri de mentida i d'iniquitat, per comptes d'aplicar-se uns i altres a establir arreu el regne de la pau i de la justícia, tant com el de la veritat; el regne de les virtuts que faria tots els pobles de la Terra feliços i contents.»

La religió juga amb el gust pel meravellós i manipula la natural ingenuïtat («Es diu que Sant Vicenç Ferrer ressuscità un mort que havia estat fet a trossos, una meitat del qual havia estat rostida i l'altra cuita») i ho fa no per mostrar un déu de poder que

després es posa al servei del poderosos. Si la religió, en tant que «misteri d'iniquitat», ha de ser combatuda, fins i tot amb violència, és per les mateixes raons que s'ha d'impedir que es robi pels camins o que es distribueixin verins. La idea mateixa de «salut pública» de la revolució francesa s'elabora en Meslier.

L'obra de Meslier es divideix en vuit parts o «vuit proves», cadascuna de les quals tendeix a mostrar la vanitat i la falsedat de les religions:

- 1.- No són altra cosa que invencions humanes.
- 2.- La fe, creença cega, és un principi d'errors, quimeres i impostures.
- 3.- Falsedat de les «suposades visions i revelacions divines.»
- 4.- «Vanitat i falsedat de les suposades profecies de l'Antic Testament.»
- 5.- Errors de la doctrina i de la moral de la religió cristiana.
- 6.- La religió cristiana autoritza els abusos i la tirania dels grans.
- 7.- Falsedat de la «suposada existència dels déus.»
- 8.- Falsedat de la idea de l'espiritualitat i de la immortalitat de l'ànima.

En definitiva per al mossèn d'Etrépigny, la raó és l'única forma d'accedir a la veritat. Aquí funciona el principi d'evidència, entès quasi a la manera cartesiana. Un déu que es vol estimat, adorat i servit pels homes hauria de manifestar-se i si no ho fa és, senzillament, perquè no existeix. El "Deus absconditus" és un absurd: si Déu existís hauria de manifestar-se i, en canvi, el que trobem en la religió és una veritable història de bojors (la Bíblia en l'antic i el Nou Testament), perfectament incompatible amb la raó. La misèria del món és perfectament incompatible amb un déu d'amor.

D'altra banda l'esperit no es veu enlloc: només hi ha matèria i, en conseqüència, des d'un punt de vista racional cal ser materialista, val a dir, ateu. El mateix es pot dir sobre la pietat. Una pietat seriosa no hauria d'adreçar-se al cel sinó als humans, mentre les religions i específicament el cristianisme, segons Meslier, no té cap pietat «per tots els pobres pobles que es troben miserablement els enganys de totes aquestes comèdies de religió tant com les joguines i les víctimes dissortades de la potència dels grans.»

Una forma especial de la pietat – i un argument de pes contra l'existència de Déu – és la que Meslier expressa envers els animals «les pobres bèsties que sovint es veuen tan infelices i tan maltractades». En aquest sentit se'n fot directament de la teoria cartesiana de l'animal-màquina: «els senyors cartesians, com que els animals no saben parlar com ells en llatí o en francès (...) els miren com pures màquines privades de coneixements i de sentiments. Si en ho creguéssim resultaria que els Iroquesos, els Japonesos, o fins i tot els Espanyols o els Alemanys, no serien sinó pures màquines inanimades, mancades de coneixement i de sentiment mentre no entenguéssim el seu idioma o no parlessin com nosaltres.» Qualsevol pagerol sap que els animals tenen sentiments i expressen dolor i, en conseqüència, una religió que considera inferiors les ànimes dels animals és una pura crueltat que, a més, «afalaga la dolenteria natural dels homes i inspira als seus cors sentiments de rigor i de crueltat envers les pobres bèsties.»

Religió i naturalesa humana

La religió no és només, segons Meslier, una eina de submissió política. També constitueix un fre per a la felicitat en la mesura que proposa un capteniment repressiu i, bàsicament, resulta incompatible amb la dignitat humana. «És manifestament un error i fins i tot una bogeria dir que el més gran bé i la més gran felicitat de l'home consisteixen a plorar, a gemir, a ser pobre i dissortat, a tenir fam, a tenir set, etc.» (p.76). «És abusar de la senzillesa, de la ignorància i de la credulitat dels pobles voler-los fer estimar i recercar els dolors i els sofriments reals, sota pretext d'adquirir per aquest mitjà belles recompenses tan sols imaginàries» (p. 76-77).

Està denunciant aquí la incompatibilitat entre la naturalesa humana i el sagrat i, en conseqüència, s'està trabucant la noció de "dret natural". Si el dret natural previ a les Llums provenia del sagrat, d'un déu que l'havia establert com a immutable, el dret natural posterior a les Llums (i a Spinoza com a precedent) serà el de la dignitat humana. Natura i raó estan de part de la felicitat i contra el dolor. «És un error i una bogeria dels humans voler viure segons una màxima que és tan contrària a la natura i a la raó.»

El dolor no forneix cap argument en favor de cap idea perquè no té valor moral ni ens pot ensenyar res («els qui pateixen més mal, no són per això ni més savis ni més virtuoses », observa a la p.76) i en la naturalesa humana no hi ha inscrita l'obligació de patir sinó el dret a la felicitat. D'aquí el fet que com a materialista i ateu, Meslier no deixa d'observar la profunda incompatibilitat entre la naturalesa humana i la repressió del sexe imposada pel cristianisme: «És un error de la moral cristiana condemnar, com ho fa, tots els plaers naturals del cos, i no tan sols, com ja he dit, les accions i les obres naturals de la carn, sinó tots els desigs i tots els pensaments naturals de gaudir-ne si no és, diuen, en legítim matrimoni, fet segons les seves lleis i ordenances» (p.77). En la moral sexual es manifesta d'una manera molt clara la contradicció entre religió i vida («¿Un déu infinitament bo voldria, per exemple, fer cremar eternament en les flames espantoses de l'infern uns joves per haver tan sols pres junts alguns moments de plaer?», es pregunta Meslier. De la mateixa manera Meslier reivindica el dret al divorci per tal d'evitar «tants de desgraciats i desgraciades que detesten i maleeixen cada dia el seu matrimoni.»

El comunisme de Meslier neix bàsicament del ressentiment i de la indignació moral. Però el ressentiment no és només una passió trista (no té cap sentit vincular el mossèn a l'aristòcrata Nietzsche!), sinó que és una força que alimenta el combat. Les tesis sobre la filosofia de la història d'un Walter Benjamin donen alguna pista retrospectiva sobre aquest ús de la mala consciència. Si mentida de la religió tapa les vergonyes de l'explotació i de la tergiversació sistemàtica de la veritat, llavors el comunisme apareix com un ideal d'alliberament. L'infern celeste s'assembla massa a l'infern terrestre i la lluita contra l'infern s'ha de menar allí on realment aquest es troba: en el món material, concret, històric, és a dir, en la societat de classes. Un cop alliberats de la submissió religiosa (servatge de la ment) per «demostracions clares i evidents de la vanitat i la falsedat de totes les divinitats i de totes les religions del món», l'alliberament polític ha de venir del comunisme, entès com igualitarisme pagès (és a dir, com a comunitat de bens), i alhora com a realització de la «lleï natural», que per a Meslier es resumeix en la igualtat de tots els humans. Si la religió és un «abús» de la credulitat humana, la propietat privada és un abús del poder. D'aquí que el comunisme, com a expressió de la igualtat sigui per al mossèn el model desitjable de justícia. I que comunisme i cel autènticament realitzat a la terra vinguin a identificar-

se –una tesi, tot cal dir-ho molt pròpia de l'ateisme cristià i agrari que és el del nostre mossèn.

Una conclusió provisional

Meslier és molt més que una "curiositat literària", cal situar-lo en la història de les idees com un autèntic precursor. Ha vingut del fons de la província i sap què és la misèria (física i moral) dels pobres; fou materialista i rústec, estava mancat d'ambició literària i l'enterraren amb la sotana que odiava. Però sobretot fou profundament creador i resulta i esborronador en la seva clarividència respecte a la societat que ell anomenava «de la mentida» i que avui altres anomenen «de l'espectacle». Si les Llums expressen l'autonomia de la raó, l'autosuficiència de l'home, la reivindicació de la justícia i l'exigència de pietat, Meslier, sense ser un il·lustrat, va ser un precursor de tot plegat. El seu llibre es repeteix i li sobren planes. Usa fórmules que tenen la força dels encanteris («tants detestables abusos, tantes detestables injustícies, tants errors...») i sovint es deixa portar per la mala baba. Però no va acceptar cap mena d'autoengany. I la filosofia té com a funció necessària el des/engany i la reivindicació de la raó. En aquest senti cal incorporar-lo a la tradició que va d'Epicur a Marx.

*** Aquest article fou redactat l'any 2007 com a material de debat per a un seminari sobre *Ateisme i teories polítiques* que no es va arribar a realitzar. Amb posterioritat a la redacció d'aquest text s'ha publicat íntegra en castellà la «Memoria contra la religión» de Jean Meslier, Pamplona: Laetoli, 2010, en la col. *Los Ilustrados*, dirigida per José Manuel Bermudo. Trad. de Javier Mina Osés i epíleg de Julio Seone Pinilla. També Michel Onfray n'ha fet una nova lectura que no hem recollit aquí. El text ha estat penjat a Internet l'any 2012.**